

РОЗВИТОК ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

На сьогодні в фінансовій науці є відсутнім єдиний підхід до визначення сутності й фінансового механізму соціального страхування в цілому, і по відношенню до окремих ланок фінансової системи. Розв'язання цих проблем можна досягти за допомогою визначення теоретико-методологічних засад функціонування збалансованого та дієвого фінансового механізму системи соціального страхування, що й зумовлює необхідність поглибленого наукового опрацювання його особливостей та подальшого дослідження.

Розвиток теоретичних основ системи соціального страхування та її фінансово-економічних засад, висвітлені в роботах таких вітчизняних вчених, як: Н. Внукової, В. Грушка, Ю. Конопліної, Н. Кузьминчук, Б. Надточія, С. Юрія, М. Шавариної, Н. Шаманської. Відтак, становленню та дослідженню проблем фінансового механізму присвячені роботи вчених Г. Кірейцева, В. Опаріна, О. Романенко, С. Огородника, М. Зязюна, А. Славкова, В. Базилевича, О. Погайдак [2], Л. Баластрика, С. Юрія, М. Шавариної, Н. Шаманської, В. Оспіщева, О. Близнюка, Л. Лачкова та інших. На достатньо глибокому рівні проблема формування ринкової моделі фінансового механізму системи соціального страхування досліджувалася такими російськими науковцями, як С. Янова [17], Л. Бабич, Л. Васечко [1], Н. Кричевський [13], В. Роїк [11; 12] та ін.

Однак поки що не всі питання щодо розгляду структурних компонентів фінансового механізму системи соціального страхування було розглянуто на достатньому рівні. Відтак існує недостатність наукового опрацювання деяких методологічних положень щодо особливостей функціонування фінансового механізму системи соціального страхування в Україні, яка спричинила потребу в поглибленні теоретичних засад удосконалення фінансового механізму соціального страхування.

Метою статті є узагальнення і конкретизація дослідження фінансового механізму системи соціального страхування.

Соціальне страхування як фінансова категорія виражає економічні відносини, що виникають під час розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної або тимчасової втрати

працездатності, безробіття, підтримки материнства, для охорони здоров'я. А метою удосконалення соціального страхування є визначення шляхів та організація його фінансового забезпечення [2].

Матеріальною основою фінансових відносин у соціальному страхуванні є ресурси грошових коштів, які мають чітке визначення на законодавчому рівні за напрямки їх використання й джерелами формування доходів. В свою чергу фонди, що формуються з цих грошових коштів, можуть бути і недержавними, і державними.

Отже, розподіл фінансових ресурсів на досягнення цілей соціального страхування громадян відбувається у ході формування та використання планів у рамках фінансового механізму соціального страхування [3].

Тому й побудова фінансового механізму соціального страхування насамперед повинна спиратися на зазначені вище фактори. А одним з напрямів удосконалення фінансових відносин у соціальному страхуванні є вивчення позитивних моментів та наслідків механізму його регулювання.

Механізм соціального страхування постійно змінюється, тому що він є засобом перерозподілу грошових коштів у суспільстві. А його розвиток щільно пов'язаний зі станом економіки, що й зумовлює посилення теоретико-методологічної бази та подальшого вивчення особливостей його функціонування.

У зв'язку з цим категоріальне визначення поняття „фінансовий механізм соціального страхування” потребує уточнення з урахуванням цих змін. У сучасній науковій літературі існує багато визначень фінансового механізму.

Фінансовий механізм класифікується як складова господарського механізму та являє собою сукупність способів організації фінансових відносин, які використовуються суспільством для створення сприятливих умов економічного і соціального розвитку [4].

Зазвичай, у структурі суспільства виокремлюють дві підсистеми – економічну та соціальну. Функціонують ці підсистеми з використанням економічного та соціального механізму. Вони містять низку елементів, які також мають власні механізми. Фінансовий механізм формується цими елементами, і в них реалізуються тривалі зв'язки або відносини. Отже, фінансовий механізм пронизує всю суспільну систему, забезпечуючи її поточне функціонування та розвиток.

Оскільки будь-який механізм складових суспільної системи приводить її в дію керівними органами, то він також є домінантою відповідної політики [5].

Інші автори підходять до трактування більш комплексно і вважають, що фінансовий механізм у вузькому розумінні – сукупність конкретних фінансових методів та важелів впливу на формування і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення функціонування й розвитку державних структур, суб'єктів господарювання і населення. До складу фінансового механізму входять наступні елементи: фінансові методи, важелі, інструменти, нормативно-правове, інформаційне та організаційне забезпечення. А в широкому розумінні фінансовий механізм являє собою комплекс фінансових методів і важелів на соціально-економічний розвиток суспільства. Крім фінансових методів та важелів, розглядають ще форми та інструменти, як елементи фінансового механізму [6].

Кириленко В. вважає, що структура фінансового механізму будується на двох підсистемах: фінансовому забезпеченні і фінансовому регулюванні, а також системі важелів впливу [7].

Кірейцев Г. фінансове забезпечення та регулювання виокремлює систему фінансових індикаторів як складову фінансового механізму. А сам фінансовий механізм визначає як сукупність методів реалізації економічних інтересів шляхом фінансового впливу на соціально-економічний розвиток підприємства [8].

В свою чергу, О. Романенко, С. Огородник, М. Зязюн та А. Славкова до складових елементів фінансового механізму відносять: фінансове планування й прогнозування, фінансові показники, норми, нормативи, ліміти, резерви, стимули й санкції, управління фінансами і фінансовий контроль, фінансове законодавство [9].

Базилевич В. та Баластрик Л. пропонують таке визначення: „Фінансовий механізм – це сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави в процесі створення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення” [10].

Основною метою функціонування фінансового механізму визнається забезпечення найбільш раціонального розподілу грошових фондів у процесі досягнення збалансування між наявними надходженнями грошових коштів та потребами у здійсненні тих чи інших витрат [11].

Таким чином, враховуючи наведені вище визначення можна зазначити, що фінансовий механізм – це найважливіша частина господарського механізму. Він є системою фінансових важелів, що забезпечують організацію, планування і стимулювання використан-

ня фінансових ресурсів фондів соціального страхування. До структури фінансового механізму входять п'ять взаємозалежних елементів: фінансові методи, фінансові важелі, фінансові стимули, фінансові санкції, нормативно-правове забезпечення.

В свою чергу, система соціального захисту має широке коло різноманітних елементів, форм, методів, механізмів, систем та інститутів, основною метою існування котрих є управління соціальними ризиками. Однією з таких систем є система соціального страхування, яка є складовою системи соціального захисту. Як і будь-яка система вона має свій фінансовий механізм, який складається з окремих комбінацій соціальних, правових, організаційних та економічних підсистем, головним завданням яких є забезпечення певних функцій та видів соціального захисту (захист доходів робітників, смерть годувальника, нещасний випадок на виробництві, інвалідність, вагітність тощо) із використанням інструментів досягнення згоди між соціальними суб'єктами (тарифні угоди, трудові договори та ін.).

У сфері соціального страхування можна виділити такі основні групи фінансових відносин: між страховими фондами та юридичними особами (платниками обов'язкових страхових внесків); найманими працівниками, за рахунок яких формуються доходи бюджету фонду [2].

Соціальне страхування як елемент фінансової системи є системою фінансових установ, які здійснюють акумулювання та розподіл коштів, що накопичуються державою в обов'язковому порядку на компенсацію збитку від дії соціальних ризиків. До інституційних структур, відповідальних за фінансове забезпечення соціального страхування населення в Україні, необхідно віднести державні позабюджетні фонди: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві [12].

Зазначимо, що процес регулювання у сфері соціального страхування є процесом постійної дії, який має відслідковуватися відповідними державними органами і врегульовуватися за допомогою відповідних фінансових важелів впливу – страхових внесків, розміру пенсій, ставок страхових тарифів тощо [1].

Тобто, фінансовий механізм соціального страхування є основною складовою частиною економічного механізму соціального страхування, що характеризує саму сутність функціонування системи соціального страхування в цілому. За його допомогою досягається концентрація певних фінансових ресурсів для реалізації заходів підтримки реального рівня життя працездатних громадян та малозабезпечених верств населення, а завдяки системі важелів фінансового

механізму соціального страхування реалізується вплив фінансів на процеси, що відбуваються у сфері соціального страхування [3].

Крім того, кожна окрема ланка фінансового механізму соціального страхування має бути складовою єдиного цілого. При цьому кожна з них повинна функціонувати відносно самостійно. Все це зумовлює необхідність елементів та методів регулювання та постійного узгодження між складовими цього фінансового механізму. При цьому самі методи повинні бути визначені як засоби впливу на самі фінансові відносини та на господарський процес, що є вирішальним у створенні фондів фінансових ресурсів даного механізму. Крім того, їхня дія також виявляється й у використанні самих державних та недержавних фондів соціального страхування.

Управління фінансовим механізмом соціального страхування ґрунтується на використанні відповідних фінансових важелів, за допомогою яких здійснюється вплив на процеси, що відбуваються у сфері соціального страхування. Напрямок їхньої дії проявляється через фінансові стимули та фінансові санкції, а до основних груп належать фінансові важелі надходжень, фінансові важелі розподілу та фінансові важелі страхового резервування. При цьому дія важелів надходжень та важелів розподілу виявляється в ході формування та використання бюджетів страхових фондів. Важелі страхового резервування використовуються з метою забезпечення фінансової стабільності страхових фондів і тільки за цільовим призначенням [3].

Саме завдяки взаємодії принципів, функцій, орієнтирів та критеріїв ефективності можна усунути приховування реальних розмірів фонду оплати праці, зменшити тінізацію доходів громадян, збільшити обсяг надходжень до фондів соціального страхування та гарантувати гідний рівень соціального страхування, що не може не впливати на соціально-економічні процеси в країні в цілому [17].

Таким чином ми вважаємо, що фінансовий механізм соціального страхування – це механізм регулювання рухом відповідних страхових ресурсів (коштів) за допомогою спеціальних державних та недержавних фондів від страхувальників до страховиків (страхових внесків) та в зворотному напрямку (у вигляді страхових виплат), а також акумулювання фінансових ресурсів на рахунках цих фондів й їх інвестування з використанням різноманітних фінансових інструментів.

Сьогодні в Україні у сфері соціального страхування діють чотири позабюджетні державні цільові фонди, фонд накопичувальної системи обов'язкового пенсійного страхування та недержавні пенсійні фонди.

Функціонування ж фінансового механізму соціального страхування полягає у зваженому регулюванні рухом відповідних фінансових ресурсів через

спеціальні страхові фонди – своєрідний транзит страхових коштів, які, здійснюючи рух від страхувальників до страховиків (у вигляді страхових внесків) і від страховиків до страхувальників (у вигляді страхових виплат), акумулюються на рахунках фондів соціального страхування [1].

Слід зазначити, що фінансовий механізм наведених вище страхових фондів поєднує внески та виплати, а механізм соціального страхування можна структурно охарактеризувати як „внески – фонди – виплати”, де фонди, особливо їх формування, є головною ланкою всієї системи.

Ефективність фінансового механізму залежить від цілеспрямованого вибору фінансових інструментів та дієвості їх впливу на окремі аспекти соціально-економічного розвитку. Функціонування фінансового механізму забезпечується через організаційні структури, які характеризують надбудову суспільства. Це правове регламентування, планування, організація та контроль [13].

Тобто, модель фінансового механізму соціального страхування має включати принаймні чотири основні складові: теоретико-методологічні засади соціального страхування, систему фінансових регуляторів, нормативно-правову базу фінансового механізму соціального страхування та організаційну систему регулювання соціальних доходів і виплат. Кожна із зазначених складових моделі буде містити набір елементів фінансового механізму соціального страхування, що тісно взаємодіють між собою. Разом з тим всередині кожної своєї складової моделі має забезпечити взаємозв'язок окремих елементів фінансового механізму [1].

Крім того, побудова діючої структури фінансового механізму системи соціального страхування передусім за все повинна спиратися на такі методи, як фінансове забезпечення та фінансове регулювання, які діятимуть на першому (визначальному) рівні. На другому рівні цей процес забезпечуватиме фінансові важелі. Тобто функціонування фінансового механізму системи соціального страхування необхідно здійснювати через такі фінансові форми, як фінансове планування, оперативне управління, контроль. Причому діапазон дії цих методів, стимулів і важелів повинен регулюватися за допомогою реформування й регламентації відповідної нормативно-правової законодавчої бази. Відтак, ефективна організаційна структура фінансового механізму системи соціального страхування в Україні, у межах діючого законодавства, на нашу думку, повинна мати наступну структуру (рис. 1).

Сьогодні в Україні все більших обертів набирає демографічна криза, яка в свою чергу зумовлює тенденцію до зростання кількості тих учасників системи соціального страхування, які потребують соціального

захисту. Що в свою чергу загострює проблему забезпечення зазначеної системи фінансовими ресурсами для здійснення цього захисту всім її учасникам, у певний період часу й зумовлює необхідність реформування наявного фінансового механізму соціального страхування.

Таким чином, демографічна криза в країні здійснює значний вплив на фінансове забезпечення механізму соціального страхування завдяки тому,

що відбувається скорочення кількості працездатного населення, і одразу ж відбувається збільшення кількості осіб пенсійного віку, які потребують негайного соціального захисту (пенсій). Крім того, в умовах нестабільного економічного розвитку економіки в цілому відбувається спад виробництва, що відразу спонукає підвищення рівня безробіття в країні, і замість того, щоб поповнювати цю систему своїми

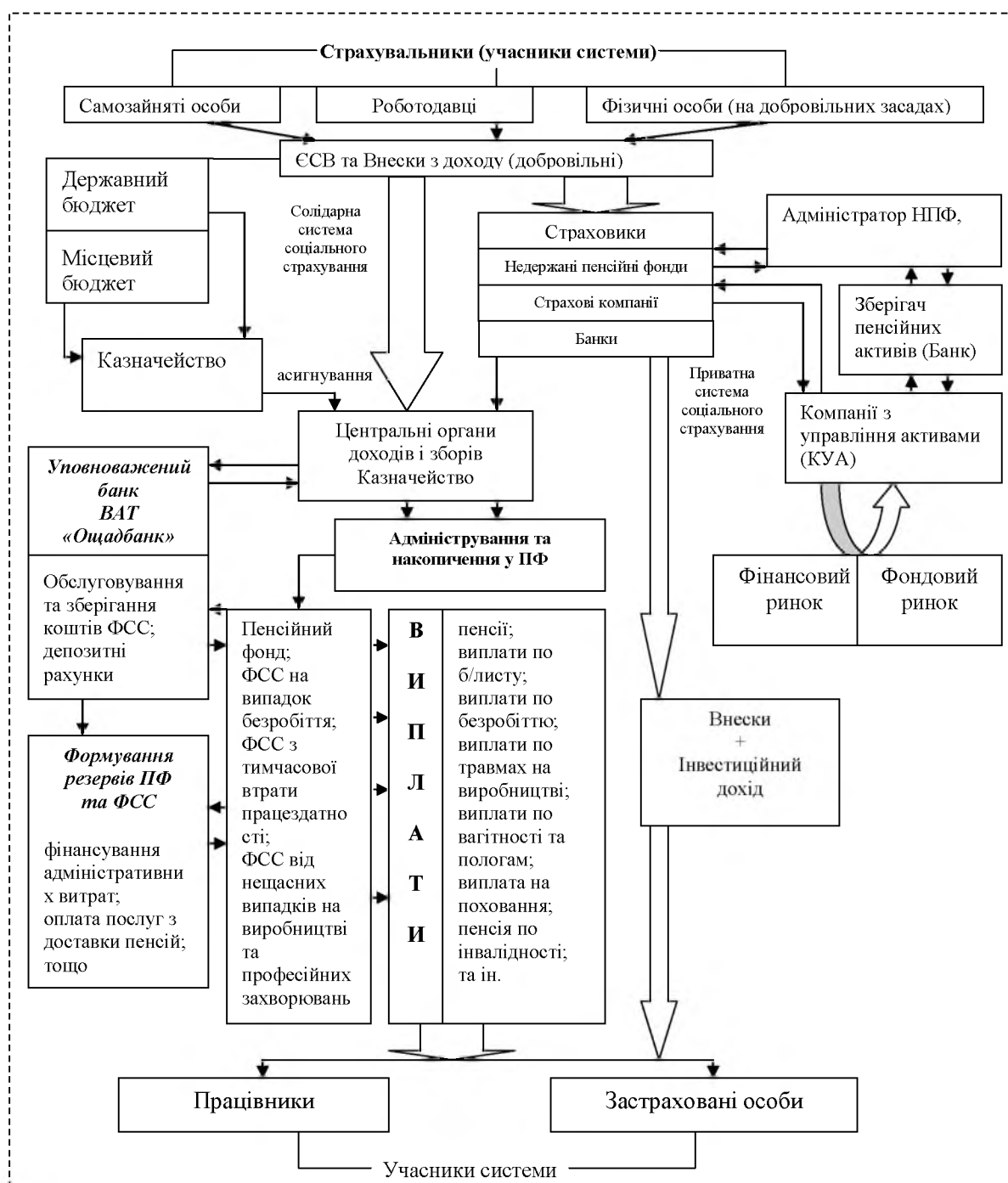

Рис. 1. Організаційна структура фінансового механізму соціального страхування

внесками, ці громадяни навпаки самі потребують соціального захисту (виплат по безробіттю).

Так, за прогнозами Міністерства праці та соціальної політики і Пенсійного фонду України, за нинішньої тенденції старіння населення, до 2040 року кількість платників внесків зрівняється з кількістю самих пенсіонерів – близько 14 млн осіб. Потребує розвитку та регулювання механізм функціонування соціального страхування, тому що близько 30 – 40% фінансових коштів використовується для соціальної допомоги особам, які не мають права на страхову допомогу. Фінансові аспекти здійснення соціального страхування та сукупність економічних відносин, що виникають при цьому, достатньо не досліджені через постійний розвиток та зміни [14].

Єдиним виходом з такої кризової ситуації є негайне впровадження другого та третього рівнів пенсійної системи не лише на папері, а й на практиці. Однак на шляху їх впровадження існує низка перешкод.

Насамперед, головною причиною багаторічної затримки впровадження цих рівнів пенсійного страхування є складність реформування загальнообов'язкового державного страхування. Отже, впровадження недержавного пенсійного страхування гальмує низький рівень охоплення учасників. Завдяки тому, що залишаються невирішеними проблеми щодо відсутності гарантій безпечного інвестування пенсійних коштів на фінансовому ринку і нерегульованість фіскальних норм, залишається низькою довіра населення до самих інституцій недержавного пенсійного забезпечення.

Ще одною перешкодою на шляху вдосконалення системи соціального страхування в Україні є відсутньою методологія формування та розвитку відповідних фінансових інститутів у тому вигляді, щоб вони були доволі тісно пов'язані і з системою заробітної плати, і з оподаткуванням. Також при цьому повинні бути враховані і стан та зміни на ринку праці, і демографічне становище й його прогнозуванням.

Крім того, все ще потребують уніфікації бази даних між закордонними та вітчизняними депозитарними установами, що призводить до ускладнення контролю за правочинністю проведення операцій з цінними паперами іноземних емітентів на території України та встановлення прав власності недержавних пенсійних фондів на них.

Крім того, методики визначення прибутку від інвестування пенсійних активів та розрахунку вартості активів інвестиційного портфелю пенсійних фондів так і залишаються неузгодженими й потребують подальшого дослідження.

Все це, а також відсутність затверджених моделей актуарних розрахунків та положень про актуарні центри, незалежної та повної інформаційної бази призводить до того, що система соціального захисту розвивається досить складно та повільно [15].

Як показує світова практика організації соціального страхування, побудова ефективного механізму системи соціального страхування повинна ґрунтуватися на відокремленні її фінансових ресурсів від державних бюджетів усіх рівнів. На жаль, у нашій країні це теж не є можливим на сьогодні через низку причин.

Головною з них є те, що значна частина коштів позабюджетних фондів (особливо Пенсійного фонду) дотується за рахунок державного бюджету. А розмір мінімальної пенсії, гарантований конституційними правами громадян доводиться до прожиткового мінімуму. Тобто відбувається використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду для виплат, що мають не страховий характер, відтак завдяки цьому порушується загальний баланс фінансового механізму системи соціального страхування між рівнем соціальної допомоги та розмірами страхових внесків, сплачених цими учасниками системи.

Недостатньо дослідженими залишаються фінансові аспекти здійснення соціального страхування та сукупність економічних відносин, що виникають при цьому. Відсутній моніторинг за використанням коштів, а також за якістю надання послуг. Необхідним для функціонування механізму соціального захисту населення є визначення пропорції розподілу страхового навантаження між роботодавцями та працівниками, а також автономність бюджетів фондів соціального страхування від державних бюджетів всіх рівнів. Розмір страхових виплат має бути пов'язаний із розмірами заробітної плати та страхових тарифів. Збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування доцільно здійснювати окремо від Пенсійного фонду України через відмінності у страховій природі соціального та пенсійного страхування, а також механізмів формування фондів та використання коштів [16].

Таким чином, рівень недержавного пенсійного страхування як складової фінансового механізму системи соціального страхування за своєю сутністю має добровільний характер, і тому він є по суті недосяжним на сьогодні для України. Тобто, запровадження цього рівня соціального страхування можливе лише тільки після поліпшення фінансового стану громадян. А також після врегулювання теоретико-методологічної бази функціонування фінансового механізму системи соціального страхування громадян тільки шляхом реформування та перебудови цієї системи.

Враховуючи зазначені вище питання, нами було виділено загальні напрямки у визначенні фінансового механізму системи соціального страхування як економічної категорії та структури її побудови. Запропоновано організаційно-економічний механізм розвитку соціального страхування на основі його організаційно-функціональної сутності й у контексті соціальних та виробничих відносин.

Література

1. **Бабич Л. М.** Оптимізаційна модель фінансового механізму соціального страхування України / Л. М. Бабич, Л. І. Васечко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1 (91). – С. 158 – 170.
2. **Погайдак О. Б.** Особливості розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування як елементу надійності захисту людей праці та якості життя в умовах трансформаційної економіки / О. Б. Погайдак // Економічний вісник Донбасу. – 2012. – № 1 (27). – С. 122 – 129.
3. **Васечко Л. І.** Структурні компоненти фінансового механізму соціального страхування / Л. І. Васечко // Вісник КНУТД. – 2011. – № 4. – С. 140 – 144.
4. **Поленчук В. М.** Фінансовий механізм підприємства в умовах ринкових трансформацій / В. М. Поленчук, О. Б. Наумова // Економічні інновації. – 2012. – № 47. – С. 229 – 238.
5. **Гордієнко Л. А.** Механізм фінансового регулювання доходів населення України / Л. А. Гордієнко // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 1. – С. 20 – 24.
6. **Фінанси** : підруч. / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексєнко та ін. ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
7. **Кириленко В.** Складові елементи структури фінансового механізму державного управління / В. Кириленко // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 23 – 30.
8. **Лондар С. Л.** Фінанси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с.
9. **Фінанси** : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 387 с.
10. **Базилевич В. Д.** Державні фінанси : навч. посіб. / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик ; за заг. ред. В. Д. Базилевича. – К. : Атіка, 2002. – 368 с.
11. **Иваницкий В. П.** Формирование и развитие финансового механизма на основе распределения денежных накоплений промышленности. – Иркутск : Издательство Иркутского университета. – 1984. – 135 с.
12. **Савченко Н.** Формування та використання фінансових ресурсів системи соціального страхування України / Н. Савченко // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 1. – С. 110 – 118.
13. **Стоколоса Т. М.** Трансформація функцій фінансового механізму [Електронний ресурс] / Т. М. Стоколоса // Вісн. Львів. комерційної академії. – 2009. – № 10. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vlca/Ekon/2009_30/34.pdf – Дата звернення: 12.09.2013 р.
14. **Безкровний О.** Державне соціальне страхування працівників аграрних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08. „Гроші, фінанси і кредит” / О. В. Безкровний ; Нац. наук. центр „Інститут аграрної економіки” УААН. – К., 2009. – 23 с.
15. **Бігдаш В.** Стан та напрямки розвитку соціального страхування в Україні / В. Бігдаш // Наук. зап. – Острог, 2005. – Вип. 7, ч. 2. – С. 8 – 15.
16. **Бардашевська А.** Недоліки функціонування механізму соціального забезпечення / А. Бардашевська // Економічний аналіз, 2011. – № 9. – Ч. 1. – С. 32 – 35.
17. **Зінченко О. І.** Концепція оптимізації фінансового механізму соціального страхування в Україні / О. І. Зінченко // Наукові записки. Серія „Економіка”, 2013. – № 20. – С. 192 – 195.

Телічко Н. А. Розвиток та оптимізація фінансового механізму соціального страхування в Україні

У статті проаналізовано теоретичні засади щодо удосконалення визначення фінансового механізму системи соціального страхування. Досліджено модель фінансового механізму соціального страхування. Згідно з запланованою метою статті запропоновано ефективну організаційну структуру фінансового механізму системи соціального страхування в Україні.

Ключові слова: фінансовий механізм, соціальне страхування, фонди соціального страхування, Пенсійний фонд.

Телічко Н. А. Развитие и оптимизация финансового механизма социального страхования в Украине

В статье проанализированы теоретические принципы относительно усовершенствования определения финансового механизма системы социального страхования. Исследована модель финансового механизма социального страхования. Согласно запланированной цели предложена эффективная организационная структура финансового механизма системы социального страхования в Украине.

Ключевые слова: финансовый механизм, социальное страхование, фонды социального страхования, Пенсионный фонд.

Telychko N. A. Development and Optimization of the Financial Mechanism's Social Insurance System in Ukraine.

In the article the theoretical principles of the improvement of determining of the financial mechanism's social security system are analyzed. Was investigated the model of the financial mechanism's social security. According to the planned objectives was proposed effective organizational structure of the financial mechanism's social insurance system in Ukraine.

Key words: financial mechanism, social insurance, social insurance funds, pension fund.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2013

Прийнято до друку 12.03.2014